

FRONTE*

Peter Sloterdijk

Nakon što su predstavljeni glavni kandidati na polju monoteističkoga vjerovanja i revnosti (četvrti kandidat, komunizam koji je ekspandirao u 19. stoljeću, za sada ne mora biti razmatran), nije previše teško provesti sustavno istraživanje potencijalnih i aktualnih konfrontacija između monoteizama. Najmanje opterećeni pogled na polje zbivanja ne nastaje historijskim izvještajem, stječe se kombinacijskom shemom u kojoj se izvode formalne mogućnosti konfrontacije između aktera. U strukturalističkom eksercitijsu koji slijedi – a valja se nadati da čitatelje neće zaplašiti metodičkom bešćutnošću – eksponirat ću dvanaest odnosno osamnaest intermonoteističkih kao i intra-monoteističkih temeljnih mogućnosti stvaranja fronti a povremeno ću dodavati neku uputu o historijskom ili dijakroničnom punjenju konstelacija koje sam sinkronijski shematizirao. Red koji slijedim je proizvoljan te ne sadrži stav o historijskoj ili moralnoj težini pojedinih figura u konfliktu. Budući da počinjem s kršćanskom pozicijom dogodit će se da će *realiter* najstariji i najštetniji oblik intermonoteističke polemike biti razmotren prvi.

Prva figura konfrontacije u intermonoteističkom prostoru pojavljuje se kao *kršćanski anti-judaizam* (1) čiji je temeljni dokument, pismo proto-apo-

* Iz knjige *Božja revnost: O borbi triju monoteizma*, Zeničke sveske, Missing Link, BNP, Zenica 2011. S Njemačkog prevela Nadežda Čačinović

stola Rimljanima, već spomenut. U najstarije izvore toga stava valjalo bi svrstati i Ivanovo evanđelje, iz kojega već progovara žestoko protužidovski afekt – tu se Židovi bez oklijevanja nazivaju "Sotoninom djecom" i pripisuju iskvarenom protu-svijetu. Nije ni potrebno spomenuti da takve izjave ne samo predstavljaju tamnu mrlju na prsluku religije ljubavi, one osvještavaju i kolika je cijena aktualizirane misli o Mesiji. Promatrano sa stajališta dinamike evolucije, religiozni anti-judaizam utjelovljuje specijalni slučaj općenitijeg zakona po kojemu kod pokretanja inovativnoga "duhovnoga pokreta" polaganije grupe neizbježno zaostaju a onda im se usporeni ili nevoljni hod pripisuje kao obilježje zla. Židovi, kao konzervativci u Starom savezu, utjelovit će taj zakon i patiti zbog njega, onako kao što su sami nekada gledali na Egipćane i kanaanske ljubitelje idola kao duhovno zaostale. Budući da povijest kršćanskoga neprijateljstva spram Židova puni čitave knjižnice, arhive podlosti koji su generacije istraživača navodile na to da ako ne posumnjaju u čovječanstvo onda u kršćanstvo, o tome u okviru formalnoga nabiranja ne moramo više ništa reći – osim napomenu u smislu kritike pojma, kako se te fenomene često posve mehanički označava izrazom "antisemitizam", kojim se apsurdnim fabrikacijama političkoga rasizma iz devetnaestoga stoljeća još uvijek pridaje preveliku počast.

Sljedeća figura je *kršćanski anti-islamizam* (2) a njegove početke možemo naći već u bizantskim reakcijama na arapsko-islamske napade u sedmom i osmom stoljeću. Već je u to doba Istočni Rim izgubio dvije trećine teritorija i pola stanovništva u korist islamskih osvajača. U visokom srednjem vijeku Europe diskvalifikacija islama već se uobičajila. Kada Dante u 28. pjevanju *Inferna* pokazuje proroka Muhameda kako ga zajedno s drugim smutljivcima i raskolnicima đavo oboružan mačem sječe na komadiće, vjerojatno se oslanjao na islamofobne klišeje svojega vremena, ne dodajući neku novinu iz vlastitoga nadahnuća – ako zanemarimo za njegovu *commedia* tipičnu shemu podudaranja između vrste svetogrđa i načina paklenske kazne. Jedno drugo svjedočanstvo kršćanskoga neprijateljstva spram islama pročuło se govorom pape Benedikta XVI u Regensburgu rujna 2006. godine, u kojemu je citirana rečenica – zapravo prije uzdah – nesretnoga bizantskoga cara Manuela II Paleologa (čija je kći već sjedila u haremu neprijatelja koji je opsjedao Bizant), po kojoj je prorok Muhamed kršćanskoj objavi dodao samo loše i nehumane stvari.

Kao treće navest ćemo *kršćanski antipaganizam* (3), prototip monoteističke religijske polemike kao takve. Opozicija kršćanstva protiv *pagani*, to jest pristalica "zaostalih" religija sela i kućnoga praga rimskoga imperija (kao i protiv *gentiles*, stranih naroda koji još nisu obraćeni), dvostruko je uvjetovana: s jedne strane na ponešto posredan način proizlazi iz naslijeđenog židovskog odbijanja religija slika i kultova koje su do tada prevladavale. S druge strane pak proizlazi iz urbanoga dizajna projekta - Božjeg naroda što ga je Pavle zamislio s jasnim imperijalnim instinktom a u analogiji s rimsko-helenističkom ekumenom. U tom projektu novi božanski lik, posve određen medijalnošću i mogućnosti transportiranja, mora doći u snažnu proturječnost sa svime što podsjeća na starija seoska svetišta i kultove vezane uz određena mjesta. Povijest kršćanstva je stoga prožeta polemičkom napetošću protiv svih ispoljavanja pučkoga vjerovanja i njegovih magijski-politeističkih dispozicija, uključujući i infamne inkvizicijske procese kao i istrebljivanje vještica – napetost koja je dakako dopuštala kompromise kakvi su se očitovali u kultu svetaca i relikvija i drugim oblicima polu-poganske, ponovno teritorijalizirane, folklorističke i nacional-katoličke pučke pobožnosti.

U sljedećoj rundi nailazimo na *islamski anti-kristijanizam* (4) te *islamski anti-judaizam* (5). Ma koliko islam bio svjestan svojega historijskoga nasljeđa obzirom na dva ostala pravca ekskluzivnoga monoteizma te je stoga imao razloga njegovati svijest o srodstvu i zajedničkom izvoru, ipak je nastojao naglasiti svoju specifičnu diferenciju spram ranih religija knjige. Nisam siguran da li je Christian Delacampagne u pravu kada govori o "radikalno anti-židovskoj logici"¹, koja navodno obilježava islam od samih početaka do danas. No vjerojatno je dopušteno govoriti o dubokoj ambivalentnosti spram židovskoga nasljeđa a za to ima obilje dokaza u povijesti ideja kao i povijesti djelovanja na odgovarajućem konfliktnom području. Tragovi oštrog ogradiivanja od židovstva doista sežu natrag sve do Muhamedovog medinskoga razdoblja. Tada su ne samo zamijenili do tada uobičajeno okretanje u molitvi u pravcu Jeruzalema usmjerenošću prema Mekki, došlo je i do "čišćenja i masakra" nad židovskim građanima – te sam kvalifikacije preuzeo iz monografije Hansa Künga o trećoj od abrahamskih religija koja je pisana s mnogo empa-

1 Christian Delacampagne, *Islam et Occident. Les raisons d'un conflit (Islam i Zapad. Razlozi sukoba)*, Pariz 2007., str. 27

tije i blagonaklonosti.² Protužidovski osjećaji u islamu, bilo da ih smatramo konstitutivnima ili pak konjunktivnima, u dvadesetom su stoljeću pored ostalog ojačani spisima egipatskog ideologa Sayyida Qutba (1906-1966), koji je zastupao tezu kako Zapad vodi osvajački rat protiv islamskoga svijeta a da njime u prvom redu upravljaju židovski interesi. Na takva se žestoka tumačenja vremena u najnovije vrijeme nadovezuju vrlo glasne apokaliptičke muslimanske sekte koje su sveprisutne u arapskoj pop-kulturi a koje grozničavo priželjkjuju uništenje židovstva kao događaj u povijesti izbjavljenja.

Dok su Židovi i kršćani kao pripadnici "religija knjiga" u klasičnom islamu bili bolje podnošeni, dapače, ukazivalo im se i neko poštovanje (naročito kada su bili predmet zaštite, *dhimmi*, živeći pod zaštitom islama i plaćajući danak), monoteistička polemika protiv stranoga i ranijega toliko se jače izražava u *islamskom anti-paganizmu* (6). Taj se – za razliku od kršćanskoga – ne okreće protiv stanovnika sela s politeističkim porijeklom, koji su bili trn u oku vjernicima u gradu i carstvu. Impuls ovaj put dolazi od vjerski ostrašćenih nomadskih kultura iz pustinje a okreće se protiv nesagledivosti gradova zajedno s njihovom kulturnom polivalentnošću, okreće se protiv bogatstva slika i arhitektonskih odvažnosti. Ne bi bilo posve bezrazložno da se napad od 11. rujna 2001. pokuša protumačiti iz imaginarija izvornoga islama (iako se čini da je aktualni islamizam prije svega stvar gradova i studenata). Kao što je poznato Kur'an ne poziva samo neuvijeno na ubijanje politeista (sure 2, 191; 9, 5 i drugdje) nego i na razaranje gradova i njihovih tornjeva ako se odupiru prihvaćanju svete riječi (sura 17, 58: "I nema grada koji ne bismo razorili...prije dana uskrснуća"). Régis Debray imenovao je jedan od izvora religiozno kodiranog neprijateljstva spram gradova u islamu kada je naglasio blisku povezanost izvornoga monoteizma i iskustva pustinje: "Bog je nomad protegnut do neba, koji se prisjeća svojih dina."³

Na preglednoj tablici inter-monoteističkih polja konflikta valja nam nastaviti sa *židovskim anti-kristijanizmom* (7) – pozicijom za koju pretpostavljamo da ima višestruku historijsku realnost iako koliko znamo nema eksplicitne dokumentacije. Može se u svakom slučaju potvrditi da se nakon

2 Hans Küng, *der Islam. Geschichte. Gegenwart. Zukunft*, Münche/Zürich 2006, str. 152.

3 P.S. citira njemački prijevod, Régis Debray, *Einführung in die Mediologie*, Bern/Stuttgart/Beč 2003, str. 98; izv. Régis Debray, *Introduction à la médiologie*, Pariz 2000.

rabinske reakcije židovstva, nakon drugog kršćanskoga stoljeća, u sinagoga-ma molilo za uništenje "Nazarenaca": "Neka budu izbrisani iz Knjige života."⁴ Nema sumnje da se kod takve polemike ne radi samo o odrazu kršćanskoga protužidovstva. Ako je sa svoje strane kršćanstvo puko postojanje židovstva moralo doživljavati kao provokaciju, budući da ostajanje Židova kod njihove vjere nije moglo biti ništa drugo nego tvrdo nijekanje kršćanske objave, onda je obrnuto pokret kršćana u vjeri u Isusovo božje poslanstvo morao izazvati više ili manje otvoreno židovsko neodobravanje. U novije vrijeme moglo se od židovskih autora iz perspektive psihologije religije povremeno zapaziti i stav kako je kršćanstvo obzirom na židovstvo u temelju regresivno, budući da je zreliji stav života prema Zakonu zamijenilo za iluzorni savez s "prispjelim" Mesijom. Kako daleko može ići protukršćanska polemika iz židovskih izvora pokazuje nam knjiga psihoanalitičara Béle Grunbergera i Pierrea Dessuanta pod naslovom *Narcizam, kršćanstvo, antisemitizam*⁵ u kojoj se stvara utisak da postoji maligni kršćanski narcizam koji Isusa u izravnoj liniji povezuje s Hitlerom. Iako se time dolazi na tlo posve neumjerene univerzalne polemike, do skandala nije došlo jer su se napadnuti zadovoljili jednostavnim odmahivanjem.

Pritom smo mogli primijetiti kako je tu psihoanaliza zaposjednuta bezgraničnom judaizirajućom revnošću.

Što se pak tiče *židovskog anti-islamizma* (8) njegove su historijske manifestacije ostale blijede i vjerojatno malo istražene. Bez obzira na to kako bile sazidane, vjerojatno su kompenzirane pojedinim židovsko-islamskim alijansama koje sežu unatrag sve do Križarskih ratova. Protuarapski i protumuslimanski napadi huškačkog propovjednika iz New Yorka Meira Kahan (1932-1990) u svakom su slučaju izrazili tek marginalnu poziciju unutar židovstva. No mnogo su raznije izraženi realni i idealni oblici *židovskoga anti-paganizma* (9): tu se dotičemo egzofobnih izvora svakoga monoteizma ekskluzivnoga tipa. Kao opravdanje može se navesti defanzivni karakter. Bez povlačenja iza "ograda Zakona" židovstvo bi se teško održalo suočeno s brojnim povijesnim

4 F.E.Peters, *The Monotheists. Jews, Christians and Muslims in Conflict and Competition* (Monoteisti. Židovi, kršćani i muslimani u sukobu i nadmetanju), Princeton and Oxford, 2003., str.161.

5 Pariz 1997. ; Stuttgart 2000.

iskušenjima. S druge strane bez toga se antiteza između vjere Židova i navika drugih vjernika Bliskoga istoka nikada ne bi postavila s takvom oštrinom. Smijemo konstatirati kako je kod dotičnih još uvijek uobičajena podjela na Židove i Ne-Židove (*gojim*) (razlika koju njemački propovjednici bez teškoće izriču nedjeljom) izražava aspekte vrlo staroga odnosa spram sljedbenika tuđih božanstava, odnosa straha i odnosa prezira.

Konačno valja uzeti u obzir mogućnost i zbilju unutrašnjih raskola kojima se polemičko polje monoteizama obogaćuje za još tri temeljna stava – kršćanski *anti-kristijanizam* (10), islamski *anti-islamizam* (11) i židovski *anti-judaizam* (12). Što se tiče prvoga pomišljamo primarno na duboku provaliju koja se kršćanstvom provlači od vremena Reformacije (najavljena mnogobrojnim dogmatski kao i politički motiviranim shizmama rane povelje Crkve). No Reformacija je samo jedan pojavni oblik od brojnih drugih izraza unutar-crkvenoga potencijala konflikta. Kao i svi drugi monoteizmi i onaj kršćanski s jedne strane poznaje napetost između rigorističkog i labavog tumačenja Pisma, a s druge strane kronične sukobe između ortodoksnih i heretičkih tendencija. Što se tiče islama odmah pomišljamo na odcjepljivanje šiita, o kojima još i danas sunitski vođa Abu Mus'ab al Zarkavi tvrdi da imaju s islamom jednako malo zajedničkoga kao židovstvo i kršćanstvo, "koji se također pozivaju na istu Knjigu".⁶ Što se tiče židovstva osim kabalističkih i mističkih odstupanja od ortodoksije trebali bismo još najprije spomenuti opoziciju između legalističkih i mesijanskih struja. Pa ni raskol između liberalne i konzervativne sinagoge nije lišen polemogenih elemenata.

Ovim smo pregledom opisali dvanaest glavnih fronti koje mogu nastati kod polemogene i identitarne upotrebe triju monoteističkih sinteza, upotrebe koja stvara kolektiv. Ukoliko uračunamo moguće koalicije dvojice protiv jednoga naš popis možemo dopuniti s još tri figure: kršćani i muslimani zajedno protiv Židova (13), Židovi i muslimani zajedno protiv kršćana (14), Židovi i kršćani zajedno protiv muslimana (15). Neću ovdje navoditi historijske indicije za takva savezništva.

6 Iz *Brief an Bin Laden und al Zawahiri* (Pismo Bin Ladenu i Al-Zawahiriju) u *Al Quaida. Texte des Terrors* (Al Kaida. Pisma terora) izd. i komentar Gilles Kepe i Jean-Pierre Milelli, München 2006., str.459.

Obzirom na realnu te virtualnu povijest religije osim toga valja u skladu s evolucijskom nužnošću navesti i razvitak tri ateizma koji odgovaraju monoteizmima. Da bismo to shvatili treba uzeti u obzir činjenicu da ateizam u pravilu ne nastaje iz slobodnoga logičkoga razmišljanja o Božjem bitku ili ne-bitku oslobođenog od konteksta. Praktički uvijek nastaje iz idiosinkratičnoga negiranja određenih teističkih teza te njihovog nastupanja u organiziranom kultu. U tom smislu je ateizam regionalni fenomen. U skladu s time moramo račun dopuniti pa imamo *kršćanski ateizam* i njegovu osudu sa strane kršćanske pravovjernosti (16), pored toga *islamski ateizam* i njegovu osudu sa strane islamske revnosti (17) te *židovski ateizam* i njegovu osudu sa strane židovske pobožnosti (18). Izraz osuđivanje uključuje pritom najmračnije mogućnosti: za Tomu Akvinca otpadanje od vjere zavrjeđuje smrtnu kaznu; još krajem 17. stoljeća ustav puritanske teokracije Massachusettsa predviđao je smrtnu kaznu za prijestup ateizma; a u Islamskoj republici Pakistanu i danas se nevjernici i pripadnici drugih vjera mogu osuditi na smrt zbog blasfemije i apostazije. Doduše, i totalitarni je prosvjetitelj Rousseau htio onima koji bi otpali od "građanske religije" koju je valjalo stvoriti, zaprijetiti smrću – pa čak ni u prosvijećenim "društvima" današnjega Zapada ne nedostaje primjera kada civilno-religiozna angažirana totalna sredina poziva na hajku protiv pojedinih narušavatelja liberalnoga konsenzusa - na hajku koja s odobravanjem prihvaća društvenu smrt tako progonjenoga.

Mnogo se rjeđe susreće apstraktni ateizam bez predrasuda koji se protivni svim historijskim teizmima – poput *Traktata o trojici varalica* (misli se na Mojsija, Isusa i Muhameda) iz 18. stoljeća u kojemu Spinozom inspirirani anonimni autor uobičajenu prosvjetiteljsku tezu o prevarantskim svećenicima radikalizirao u tezu o prevarantskim prorocima, dapače prevari utemeljitelja religija; pritom ne propušta dodati da oni nisu bili samo prve varalice nego i prvi prevareni. Da oni koji revno niječu Boga mogu biti prevareni vlastitom revnošću, u najnovije je vrijeme pokazao Richard Dawkins koji je svojom *God Delusion (Zaluđenost Bogom)* iz 2006. postavio spomenik neumrljoj plitkosti anglikanskoga ateizma.

Kada nakon ovoga brzoga pregleda bacimo pogled na polje sukoba u cjelini, nameću nam se kao sažetak dva razmatranja: kao prvo valja ustvrditi da klasični monoteizmi očito nisu do kraja iskoristili svoj polemogeni potenci-

jal. Moguće je, dakako, smatrati da su inter-monoteistički kao i intra-monoteistički sukobi i tako zahtijevali dovoljno žrtava. No proučavajući formalno dane mogućnosti neprijateljstava primjećujemo da historijska zbilja zaostaje za mogućnostima scenarija. Ne treba posebno utemeljivati kako je to bilo na korist ljudima koji su time izbjegli mnoge bitke.

Kao drugo, ne bismo smjeli propustiti spomenuti promatrače s ruba tri-polemička polja koji su oduvijek začuđeno i zbunjeno promatrali borbene položaje sukobljenih strana. Na neki način i oni pripadaju prizoru monoteističkih borbi. Za njih je, doduše, karakteristično stanje svijesti tzv. "običnih ljudi", koji zahvaljujući svojem slobodno lebdećem izbjegavanju mnijenja (budući da je Bog prevelika tema) i lišenosti principa (jer oni uvijek iziskuju napor) drže odstojanje spram zamornog pretjerano motiviranoga teatra onih koji su odabrani i uvjereni.